

УДК 159.922.8
151.9:33

Напрямки розвитку конструктивного ставлення до грошей в юнацькому віці

Нікітіна О.П., Хомуленко Т.Б.

У статті розглядається взаємообумовленість психологічних особливостей монетарних ставлень та системи базисних відношень особистості, які осмислюються як внутрішній, суб'єктивний чинник ставлення до грошей. Визначені типи ставлення до грошей та наведені результати кореляційного аналізу системи базисних відношень та психологічних особливостей ставлення до грошей за проведенням констатуючим дослідженням. Представлені змістові блоки авторської розвивально-корекційної програми, спрямованої на розвиток конструктивного ставлення до грошей, результати впровадження якої дають змогу зробити висновки про її ефективність.

Ключові слова: типи ставлення до грошей, значення грошей, орієнтація на працю, орієнтація на гроші, юнацький вік, розвивально-корекційна програма.

В статье рассматривается взаимообусловленность психологических особенностей монетарных отношений и системы базисных отношений личности, которые осмысливаются как внутренний, субъективный фактор отношения к деньгам. Определены типы отношения к деньгам и приведены результаты корреляционного анализа системы базисных отношений и психологических особенностей отношения к деньгам по проведеному констатирующему исследованию. Представлены содержательные блоки авторской развивающе-коррекционной программы, направленной на развитие конструктивного отношения к деньгам, результаты внедрения которой позволяют сделать вывод о ее эффективности.

Ключевые слова: типы отношения к деньгам, значение денег, ориентация на труд, ориентация на деньги, юношеский возраст, развивающе-коррекционная программа.

The article examines the interconditionality between psychological features of monetary attitudes and the system of basic relations of personality, which are comprehended as an internal, subjective factor of the attitude to money. The types of attitudes to money and the results of correlation analysis of basic relations and psychological peculiarities of attitude to money held by ascertaining research are determined. Contents blocks of the author's developmental-remedial program aimed at developing a constructive attitude to money are presented, results of which allow you to conclude about its effectiveness.

Key words: types of attitude to money, the value of money, focus on work, focus on money, youthful age, developmental-remedial program.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Всеохоплюючий феномен сучасного життя – гроші – виступає досить новою темою для психологічного вивчення і розробляється активно лише в останні десятиліття. В межах західної та вітчизняної психологічних парадигм при дослідженні різноманітних аспектів ставлення до грошей недостатня увага приділяється розробці індивідуального та вікового чинників ставлення до грошей. Висвітлюються переважно мірою лише об'єктивні, зовнішні обставини (соціально-економічні умови, політичний устрій, етнічні особливості, соціально-культурні відмінності тощо). Незважаючи на складність вивчення суб'єктивного, внутрішнього чинника ставлення до грошей, західні та вітчизняні психологи вказують на його важливість і визначальний вплив (О.С.Дейнека, М.Ю.Семьонов, І.І.Кожевнікова, Ю. С. Ніколенко, А.Шах, С.Хайес, Х.Гольдберг, Р.Е.Левіс та ін.). Ми пропонуємо аналізувати цей чинник з позиції психології відношень (В.М.М'ясищев), а саме, аналізуючи ставлення до грошей як інтегральне ставлення, в якому будуть віддзеркалюватись всі інші відношення (самовідношення, відношення до інших, відношення до діяльності). Ми виходимо з позиції того, що “ставлення до грошей – інтегральна частина людських життів і на неї впливає все, що роблять, думають та відчувають” [9, С.34]. Розгляд ставлення до грошей в системі інших відношень вирішує методологічну проблему вивчення особистісного чинника. “При співвіднесенні особливостей грошової поведінки, грошових атитюдів людини, а також особистісних якостей, як, наприклад, темперамент, ми ризикуємо порушити принцип системності, перескакуючи рівні ієрархії у структурі особистості. Більш природним є здійснення пошуку структурних зв'язків, корелятивів психічного явища на тому ж рівні особистісних утворень” [2, С.149]. Таким чином, аналіз ставлення до грошей в системі ставлень виступає закономірним і може пролити світло на особистісну зумовленість ставлення до грошей. Це визначає наукову актуальність роботи.

Актуальності дослідження також надає обраний віковий діапазон. Саме в юнацькому віці відбувається вирішальний етап становлення світогляду як системи переконань, що уособлює ставлення людини до себе та до світу. Цей віковий період виступає визначальним у особистісному, суб'єктному та професійному самовизначенні людини [5]. Саме в юнацькому віці завершується формування ставлення до грошей як цілісного психологічного утворення. Уявлення про гроші змінюється і після цього віку, але ці зміни “не стільки вікові, скільки обумовлені збагаченням людини знаннями, досвідом, трансформацією її поглядів на життя, економіку, багатство, цінності” [1, С.141]. В той же час, психологи та педагоги вказують на прояви у юнака некоректного ставлення до грошей, надання грошам надвеликої цінності, яка може результувати в бажанні отримувати гроші будь-яким шляхом (аж до незаконних дій) та негативно впливати на його взаємовідносини з іншими, професійну реалізацію тощо. Отже, важливим постає розробка

засобів для коректування негативних аспектів ставлення до грошей, що визначає як теоретичну так і практичну значущість роботи.

Метою нашої роботи стала розробка та апробація розвивально-корекційної програми, спрямованої на розвиток конструктивного ставлення юнака до грошей.

За даними проведеного констатуючого дослідження [6-8], були виділені суттєві особливості ставлення до грошей, які, в свою чергу, взаємообумовлені особливостями системи базисних відношень юнака. Досліджувана вибірка включала осіб юнацького віку (хлопців та дівчат) – 17-21 років ($n=272$) - студентів I-III курсів Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди та Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". У дослідженні вивчалися: багатоманітні символічні значення грошей, афективний та поведінковий компонент ставлення до грошей, особливості самовідношення юнака, особливості його міжособистісної взаємодії, мотиви навчальної діяльності у ВНЗі. Індивідуальні результати за методиками зводились у групову таблицю і потім піддавались статистичній обробці (процедурі описової статистики (визначення середніх значень та стандартного відхилення), кластеризації даних (за методом К-середніх), визначенню кореляційних зв'язків (з використанням коефіцієнта лінійної кореляції r_{xy} -Пірсона). При статистичному аналізі отриманих даних використовувалися статистичний пакет STATISTICA, версія 6.1 та SPSS Statistics, версія 17.0.

Застосувавши метод К-середніх з виділенням 5 кластерів (що відповідало кількості виділених кластерів у попередньо побудованій дендрограмі результатів досліджуваних за методикою "Опитувальник для визначення ставлення школярів до грошей" (варіант для старшокласників) (М.Ю.Семьонов, Ю.В.Мацнев) та встановленій за допомогою застосування ієрархічного агломеративного методу (метод деревовидної класифікації)), ми визначили 5 типів ставлення до грошей. Статистичні відмінності між типами були перевірені за допомогою U-критерію Манна-Уїтні і є значущими на рівні $p<0,05$. Перший тип отримав назву "Зважено-раціональний", другий - "Грошове занепокоєння", третій - "Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат", четвертий - "Негативно емоційна концентрація на грошах", п'ятий - "Грошове заперечення".

За результатами констатуючого дослідження було встановлено, що зі збільшенням самовпевненості, віддзеркаленого самовідношення, самокерівництва меншими стають показники тривоги через гроші (у типі "Зважено-раціональний"), напруги через гроші (у типу "Грошове заперечення"), більш вираженим постає мотив економії (у типах "Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат", "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння"), відповідальність у ставленні до грошей (у типі "Грошове заперечення"), раціональність у ставленні до грошей (у типах "Грошове занепокоєння", "Зважено-раціональний"), орієнтація на процес праці (у типі "Зважено-раціональний"). При усвідомленні власної самоцінності гроші не визначаються як символ безпеки та влади ($r_{xy}=-0,33$, $p<0,05$ у типі "Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат"). В той же час внутрішня конфліктність позитивно корелює з тривогою через гроші ($r_{xy}=0,25$, $p<0,05$ у типі "Зважено-раціональний") та негативно - з раціональністю у ставленні до грошей ($r_{xy}=-0,36$, $p<0,05$ у типі "Грошове занепокоєння"). При високих показниках самозвинування усвідомлюється юнаками зв'язок гроші-конфлікт ($r_{xy}=0,64$, $p<0,05$ у типі "Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат").

Виражений владно-лідуючий тип міжособистісної взаємодії позитивно корелює з напругою через гроші, переживанням негативних емоцій по відношенню до грошей, раціональністю у ставленні до грошей (у типах "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння"), фіксацією на грошах, визначенням грошей як досягнень ($r_{xy}=0,36$ та $r_{xy}=0,33$, $p<0,05$ у типі "Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат") та виділенням зв'язку гроші-несправедливість (у типах "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння"). Зі збільшенням вираженості незалежного-домінуючого типу міжособистісної взаємодії збільшується прояв тенденцій до реалізації терапевтичної функції грошей ($r_{xy}=0,26$, $p<0,05$ у типі "Зважено-раціональний"), фіксації на грошах та мотиву економії (у типів "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння"), а також виділення зв'язку гроші-конфлікт, гроші-залежність (у типів "Зважено-раціональний", "Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат"). Чим більш вираженим постають характеристики відповідального-великодушного типу міжособистісної взаємодії, тим більшою виступає орієнтація на процес праці (у типів "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння", "Негативно емоційна концентрація на грошах"), раціональність у ставленні до грошей (у типів "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння"). Прямолінійно-агресивний тип міжособистісної взаємодії позитивно корелює з фіксацією на грошах (у типів "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння"), гроші при цьому наділяються символічними значеннями: свобода, засіб існування, комфорт, інформація, влада, сила (у типі "Негативно емоційна концентрація на грошах"). Зі збільшенням вираженості рис недовірливого-скептичного типу міжособистісної взаємодії, гроші наділяються значеннями засобу існування, інформації, цинізму, сили (у типі "Негативно емоційна концентрація на грошах"), більш вираженою стає напруга по відношенню до грошей та вираження терапевтичної функції грошей (у типів "Зважено-раціональний", "Грошове занепокоєння"). Зі збільшенням вираженості співпрацюючого-конвенційного типу міжособистісної взаємодії збільшується орієнтація на процес праці, мотив економії, терапевтична функція грошей (у типі "Грошова

розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат”, “Зважено-раціональний”, “Грошове занепокоєння”), меншими стають показники тривоги по відношенню до грошей та виділення грошових значень негативною валентності (залежність, цинізм, влада, сила, безвідповідальність (у типах “Негативно емоційна концентрація на грошах” та “Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат”).

За результатами кореляційного аналізу мотив набуття знань від’ємно корелює з визначенням зв’язку гроші-інформація ($r_{xy} = -0,34$, $p < 0,05$ у типі “Зважено-раціональний”), з визначенням грошей як досягнень ($r_{xy} = -0,65$, $p < 0,05$), надання їм сенсу конфліктності ($r_{xy} = -0,70$, $p < 0,05$) (у типі “Негативно емоційна концентрація на грошах”). Зі збільшенням вираженості мотиву отримання диплома збільшується напруга через гроші ($r_{xy} = 0,35$, $p < 0,05$ у типі “Грошове занепокоєння”), стає більш вираженою орієнтація на гроші ($r_{xy} = 0,42$, $p < 0,05$ у типі “Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат”). Мотив оволодіння спеціальністю позитивно корелює з орієнтацією на процес праці ($r_{xy} = 0,42$, $p < 0,01$), раціональністю у ставленні до грошей, мотивом економії та від’ємно з грошовими сенсами (розваги, досягнення, сила) (у типах “Грошове заперечення”, “Грошова розслабленість з вираженим терапевтичним спрямуванням витрат”).

Отже, результати констатуючого дослідження встановлюють характеристики взаємозв’язків показників системи ставлень особистості юнака та його ставлення до грошей.

Серед сучасних напрямків формування коректного ставлення до грошей можна виділити: проведення тренінгів, спрямованих на діагностику прихованого у підсвідомості учасників ставлення до грошей та одночасну корекцію взаємодій між людиною та грошима (І.О.Вагнер), соціально-психологічних тренінгів, спрямованих на формування раціональності у ставленні до грошей та тих економіко-психологічних якостей, які відповідають економічно активному рівню соціалізації особистості (І.К.Зубіашвілі), навчальної ділової інтерактивної гри (П.А.Муравйова), динамічного, особистісно орієнтованого тренінгу, в якому гроші виступають лиш як необхідний стимульний матеріал (В.В.Макаров), коучинга (одним з спрямувань якого виступає розкриття потенціалу особистості в обраній сфері, полегшення її руху до обраних цілей) з розкриттям реального місця грошей у житті особистості, спрямованої на допомогу у виробленні більш коректного ставлення до них, обраної роботи (І.А.Доброворський) та ін. Головною особливістю вищезазначених напрямків є та, що їх автори до своїх корекційних програм включають лише безпосередньо “грошовий” блок, спрямований на розвиток та корекцію ставлення до грошей.

В той же час, дослідниками (Е.Н.Лазарєв, О.С.Дейнека та ін.) підкреслюється, що вірне визначення чинників монетарної поведінки дозволить особистості у процесі свого розвитку проводити усвідомлюване коректування ставлення до грошей, способів взаємодії з ними. На нашу думку, спираючись на теоретичний аналіз найсучасніших розробок західних та вітчизняних вчених (Т.Л.П.Танг, П.Р.Гілберт, І.Г.Урета, Д.Г.Гарднер, Г.Гбадамосі, П.Джоуберт, А.Б.Купрейченко, О.С.Дейнека, Е.І.Горбачова, Є.О.Анікаєва та ін.) та на отримані експериментальні результати за констатуючим дослідженням, розвивально-корекційна програма, спрямована на формування коректного ставлення до грошей, повинна включати, окрім “грошового”, блок “особистісний”, в якому будуть долатися негативні явища стосовно базисних відношень особистості юнацького віку, бо саме вони належать до суб’єктивного, внутрішнього чинника ставлення до грошей.

Зупинимось детальніше на змісті блоків авторської розвивально-корекційної програми. Перш за все, відмітимо, що програма включає 4 блоки, три з яких (“особистісні”) направлені на оптимізацію базисних відношень особистості юнака, а четвертий (“грошовий”) – безпосередньо на розвиток у нього конструктивного ставлення до грошей.

Перший блок розвивально-корекційної програми спрямований на оптимізацію самоставлення юнака. За даними нашого дослідження, раціональність у ставленні до грошей, вміння ними керувати, мотив економії, менший прояв тривоги та напруги через гроші пов’язаний з високими значеннями за самовпевненістю, самокерівництвом, віддзеркаленого самовідношення, відчуття власної цінності тощо. Серед завдань першого блоку виокремлюються наступні: розвиток внутрішньої чесності (розвиток усвідомлюваності “Я”), підвищення самовпевненості, показників високого самоставлення, відчуття сили свого “Я” (ставлення до себе як до впевненої, вольової та надійної людини, яку є за що поважати), показників самокерівництва (переживання власного “Я” як внутрішнього стрижня, який інтегрує та організує особистість юнака), показників “відображеного самоставлення” (“Моя особистість, характер та діяльність здатні викликати у інших повагу, симпатію, розуміння”), подолання сумнівів у цінності власної особистості, підвищення інтересу до свого внутрішнього світу, підвищення показників самоприйняття (прийняття себе таким, який ти є навіть з певними недоліками), подолання внутрішньої конфліктності (сумнівів, незгоди з собою) та самозвинувачення (негативні емоції на адресу “Я”).

Другий блок розвивально-корекційної програми направлений на оптимізацію ставлення до інших. У нашому дослідженні ми дійшли до висновку, що при вираженні характеристик владного-лідеруючого, недовірливого-скептичного та прямолінійного-агресивного типів міжособистісної взаємодії характерною постає тенденція до фіксації на грошах, відчуття постійної напруги через гроші, переживання негативних емоцій через них, в той час як раціональність у ставленні до грошей, вміння ними керувати, мотив економії, орієнтація на процес праці, а не на зароблення грошей за будь-якої праці, відповідальність у ставленні до грошей є більш характерною для юнаків, в яких виражені риси співпрацюючого-конвенціонального, відповідального-

великодушного та частково незалежного-домінуючого типу міжособистісної взаємодії. Саме тому, до другого блоку корекційно-розвивальної програми були включені засоби, спрямовані на розвиток співпрацюючого типу міжособистісної взаємодії (співпраця з іншими людьми, дружнє ставлення до навколишніх), характеристик відповідально-великодушного типу міжособистісної взаємодії (готовності допомагати іншим, розвиненість почуття відповідальності), рис незалежної та впевненої у собі людини, а також на подолання негативності у ставленні до інших (критицизму, підозрілості, незадоволеності іншими) та розвиток толерантного ставлення до інших і показників соціального інтелекту.

Третій блок розвивально-корекційної програми спрямований на оптимізацію ставлення до навчальної діяльності. За даними констатуючого дослідження зі збільшенням вираженості мотиву отримання диплома збільшується напруга через гроші та стає більш вираженою орієнтація на гроші, натомість зі збільшенням вираження мотиву оволодіння спеціальністю підвищується орієнтація на процес праці. При вираженості мотиву набуття знань підвищується раціональність у ставленні до грошей та мотив економії. І саме тому серед засобів у третьому блоці використовуються саме ті, які направлені на розвиток пізнавальних мотивів та мотивів оволодіння спеціальністю, а також подолання мотивів негативного ставлення до навчання (мотив отримання диплома про вищу освіту з формальністю у відношенні до навчання та набуття знань).

Четвертий блок розвивально-корекційної програми направлений на розвиток конструктивного ставлення до грошей. Він включає використання засобів, які сприяють підвищенню раціональності у ставленні до грошей, вмінню ними керувати, формуванню диференційованого підходу у реалізації мотиву економії (в залежності від ситуації та її значущості), подолання негативних емоційних станів, пов'язаних з грошима, покращенню розуміння та використання грошей як засобу, а не самоцілі, підвищенню орієнтації на працю ("Якщо я буду спеціалістом – зможу досягати реалізації себе як професіонала та отримати фінансове благополуччя"), зняттю напруженості у ставленні до грошей, подолання морально-конфліктного ставлення до грошей, висвітленню негативного прояву терапевтичного спрямування витрат, подолання імпульсивності у ставленні до грошей, тривоги щодо грошей.

Після апробації авторської програми встановлена достовірність відмінностей між контрольною та експериментальною групами у проведеному контрольному дослідженні, значуща на рівні $p=0,01$ за показниками, які характеризують самоставлення, відношення до інших, відношення до діяльності та ставлення до грошей.

Висновки. Проблема визначення напрямків розвитку конструктивного ставлення до грошей є надактуальною у рамках своєї як наукової, так і практичної значущості. На основі теоретичного аналізу проблеми та проведеного емпіричного дослідження було підтверджено припущення про взаємообумовленість ставлення до грошей і базисних відношень особистості юнака. Саме тому запропонована та апробована розвивально-корекційна програма, спрямована на розвиток конструктивного ставлення юнака до грошей, включає окрім безпосереднього "грошового" блоку (оптимізація ставлення до грошей), три "особистісні" блоки, спрямовані на оптимізацію базисних відношень особистості юнака (ставлення до себе, до інших, до діяльності). Статистичні відмінності між контрольною та експериментальною групами досліджуваних за вищезазначеними показниками після апробації програми надають змогу зробити позитивний висновок про її ефективність та визначити її як один з засобів розвитку конструктивного ставлення до грошей.

Перспективою роботи виступає удосконалення програми та її запровадження у діяльність психологічної служби ВНЗ.

Література:

1. Зубіашвілі І. Соціально – психологічна сутність грошей // Соціальна психологія. -2008.- №1 (27).-С.128-141.
2. Дейнека О.С. Экономическая психология в российской политике переходного периода.- Дис. на соиск. науч. степени док. псих. наук.- 19.00.12 "Политическая психология"/ О.С.Дейнека. - С.-П., 1999.-286с.
3. Кожевнікова І.І.Психологічний аналіз відношення до грошей економічно успішних людей //Теоретичні і прикладні проблеми психології.-№3(14).-2006.-С.120-124.
4. Лазарев Е.Н. Влияние психологических защит на формирование типа монетарного поведения личности //Актуальные вопросы современной психологии и педагогики: Сборник докладов международной научной заочной конференции (Липецк, 13 июня 2009 г.). Ч. II. Психологические науки / Отв. ред. А.В. Горбенко. –Липецк: Издательский центр «Де-факто», 2009. -С.21-26.
5. Нікітіна І.В. Психологічні особливості суб'єктного самовизначення особистості в період повноліття.- Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології"/ І.В.Нікітіна.-Київ, 2000. — 18 с.
6. Нікітіна О.П. Дослідження взаємозв'язку психологічних особливостей відношення до грошей та міжособистісної взаємодії і комунікативних властивостей у юнацькому віці// Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Вектори психології - 2010". 12-13 квітня 2010р.м.Харків.-Харків:ООО "Ріф", 2010.-С.234-236.
7. Нікітіна О.П. Індивідуально-психологічні особливості відношення до грошей особистості

юнацького віку // Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2010.-С.296-300.

8. Нікітіна О.П. Психологічна взаємообумовленість ставлення до грошей та самовідношення в юнацькому віці// Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О.Моляко. – Т.12. – Вип. 10. – Ч.П. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010.-С.294-301.

9. Goldberg H. Money Madness: The Psychology of Saving, Spending, Loving, and Hating Money/ H. Goldberg, R. E. Lewis. Wellness Institute, Inc., 2000. – 268 p.